

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ
РВНЗ „КРИМСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ" (м. Ялта)

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Серія: Педагогіка і психологія
Випуск чотирнадцятий
Частина II

Ялта 2007

ББК: 74.04 М43
П 79

Рекомендовано вченою радою РВНЗ „Кримський гуманітарний університет" від 27 квітня 2007 року (протокол № 9)

Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Зб. статей: Вип.14. Ч.2. - Ялта: РВВ КГУ, 2007. - 300 с.

Редакційна колегія:

О. В. Глузман	- професор, доктор педагогічних наук, член-кор. АПН України;
М.Я. Ігнатенко	- професор, доктор педагогічних наук;
Г.Б. Корнетов	- професор, доктор педагогічних наук, академік РАО;
В.Р. Ільченко	- професор, доктор педагогічних наук, академік АПН України;
В.Г. Бутенко	- професор, доктор педагогічних наук, член-кор. АПН України.
Г.О.Балл	- професор, доктор психологічних наук;
І.Д.Бех	- професор, доктор психологічних наук, академік АПН України;
Г.В.Ложкін	- професор, доктор психологічних наук;
В.А.Семиченко	- професор, доктор психологічних наук;
Ю.Й.Машоїць	- професор, доктор психологічних наук.

Відповідальний за випуск М.Я. Ігнатенко

Свідоцтво про державну реєстрацію Державного комітету інформаційної політики України серія КВ № 4028 від 10.02.2000 р.
Затверджено Президією ВАК України як фахове видання за спеціальністю „педагогіка і психологія" (Постанова №5 - 05/4 від 11.04.2001р.)

Рецензенти:

Бурда М.І - доктор педагогічних наук, професор, член-кор. АПН України, заступник директора Інституту педагогіки АПН України;
Солодухова О.Г. - доктор психологічних наук, професор, Слов'янський державний педагогічний інститут

ББК 74.04 М43

©РВНЗ „Кримський гуманітарний університет"(м. Ялта), 2007 р.

**ОСОБИСТІСНИЙ ЧИННИК РИЗИКУ І БЕЗПЕЧНА ПОВЕДІНКА
ПІДЛІТКІВ**

*Васильєва Регіна Юхимівна
асистент кафедри охорони праці*

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Розвиток подій на планеті, у світі, країні поставило перед людством проблему виживання як у буквальному, так і у фігуральному контексті. Потреба у безпеці на сьогодні є другою після фізіологічних потреб людини.

Тому одним із завдань освітнього напрямку є формування стійкої мотивації на безпечне поведіння. Механізми формування її не витримують фрагментарності, поспіху, тиску. Потрібне системне індивідуалізоване усвідомлення кожним підлітком необхідності безпечної поведінки, розуміння ним практичного значення здобутих знань, умінь, навичок із безпеки життєдіяльності. Одним з чинників, що визначає поведінку підлітка, є особливості його характеру, зокрема, схильність до ризику.

Проблеми безпечної поведінки в ситуаціях, що є небезпечними для

життя, прийняття правильного рішення знайшли своє відображення в дослідженнях Л.Василенко, Т.Воронцова, В.Гірної, Л.Горяної, І.Топорова, Л.Сидорчук, М.Сулла, О.Шиленко та інших.

Проблеми вивчення найбільш значущих чинників виникнення ризику стосовно діяльності людини висвітлено в роботах Г.Айзенка, О.Вдовиченко, Ю.Козловецького, Т.Корнілової, К. Кумбіса та інших.

Однак питання взаємозв'язку схильності до ризику підлітків та типом їх поведінки в небезпечних ситуаціях потребує додаткового дослідження, що і стало напрямком наших досліджень.

Актуальність дослідження обумовлена визнанням проблеми безпеки життєдіяльності людини в усьому світі. ООН визначило цю проблему однієї із пріоритетних у наукових дослідженнях. «Ризик, наука, навчання на шкільному рівні» Радою Європи запропонована в якості головної для розробки в країнах Європи.

Основні дослідження полягають в розробці і використанні методик визначення особистісного чинника ризику та типу поведінки в залежності від рівня сформованості і прояву ризику в конкретних ситуаціях.

У зв'язку зі складністю та різноманітністю термінологічного апарату дослідження, ми вважаємо доцільним уточнити такі поняття, як "поведінка", "безпечна поведінка", "підлітковий вік", "ризик".

Поняття "поведінка" має в науці ряд визначень. В словнику сучасної української мови (під редакцією В.Т. Бусел) поняття "поведінка" визначається як: сукупність чийх-небудь дій і вчинків; спосіб життя; уміння поводити себе до встановлених правил. Відповідно до філософських джерел поведінка це- "властива живим істотам взаємодія з навколишнім середовищем, опосередкована їх зовнішньою (рухливою) та внутрішньою (психічною) активністю" [1]. Даний термін визначає як діяльність окремих індивідумів так і соціальних спільнот. В сучасному педагогічно-психологічному аспекті поведінка людини це соціально обумовлена діяльність, з відповідними природними передумовами. С.Гвоздій безпечну поведінку розуміє, як своєрідну активність, яка не несе в собі небезпеки, захищає людину від небезпеки; не завдає шкоди особистості й природі [2, с.15]. В контексті нашого дослідження безпечна поведінка - це сукупність вчинків, які характеризують загальне ставлення людини до власної безпеки, життя і здоров'я, до безпеки, життя і здоров'я оточуючих, екологічно безпечного природного середовища.

Підлітковим віком прийнято вважати роки від 11-12 до 16-17. Даний вік характеризується якісними змінами, пов'язаними з статевим дозріванням і входженням у доросле життя. У цей період збільшується об'єм діяльності дитини, її характер, закладається основа свідомої поведінки; формуються певні моральні уявлення та установки. У зв'язку з нерівномірністю росту та розвитку фізіологічної системи у підлітків спостерігається певна незграбність рухів. Це призводить до психологічного дискомфорту, який підлітки намагаються приховати не завжди адекватними способами (замкнутість, відстороненість чи навпаки прагнення вести себе зухвало). У цей період індивід має підвищену

імпульсивність з часто неусвідомленим статевим потягом. Основним лейтмотивом психічного розвитку в підлітковому віці є становлення нової, що досить нестійкої самосвідомості. Зміна Я-концепції, спроби зрозуміти самого себе й свої можливості дозволяють підлітку сформуванню здатності до самостійної поведінки, що формує появу нових складових у мотиваційній сфері та пошук власних форм поведінки. Одним з результатів є потреба пристосуватися до світу дорослих, до їх життя та діяльності. Реалізація цього прагнення часто відбувається через наслідування тільки зовнішніх сторін дорослого життя: манери поведінки, свободи у поведінці та прийнятті рішень, діяльності. Протиріччя між фізіологічним та психологічним розвитком, нові цілі та потреби у підлітковому віці часто призводять до ризикованих вчинків.

Відповідно до досліджень, ризик може оцінюватись як спрямованість на привабливу мету, досягнення якої інколи пов'язано з фізичною небезпекою. Ризик варто розглядати як здійснення альтернативного вибору в ситуації невизначеності. Адже успіх залежить від випадку, а неправильні дії визначаються невідповідності бажаного результату. Ризик у розумінні усвідомленої можливості небезпеки; ймовірності очікування небезпеки в зоні перебування людини може бути пов'язаний із сміливим ініціативним вчинком. Сподіванням щастя, успіху, позитивного результату; можливість збитків також може бути розглянуто як варіант визначення можливого ризику [3, с.180].

О.Вдовиченко виділяє п'ять основних чинників формування станів ризику: особистісний, ситуаційний, соціальний, мотиваційний, інтелектуальний [4]. Саме особистісний чинник ризику визначає індивідуальну властивість, що розрізняє поведінку людей в однотипних завданнях. Г.Айзенк визначає схильність до ризику як схильність до пошуку сильних відчуттів [5], а Ю. Козелецький зараховує схильність до ризику до особистісних рис людини [6]. На їх думку, саме генеральна схильність до ризику спричиняє вибір ризикованих способів виходу з небезпечної ситуації.

У нашому дослідженні брали участь 191 підлітків, що навчалися у 8-9 класах ЗОШ Житомирської області.

Дослідження проводилось в два етапи. На першому етапі використовували адаптований до підліткового віку опитувальник О. Шмельова для визначення схильності до ризику, якій містив 47 тверджень. На другому етапі визначався тип поведінки в залежності від рівня прояву ризику в конкретних ситуаціях. Для цього учням пропонувались по 10 ситуацій альтернативного вибору, зміст яких був пов'язаний з характеристикою небезпек природного, соціального, техногенного походження. Відповідно до кожної ситуації пропонується декілька способів їх вирішення.

Процедура дослідження. Кожен реципієнт отримує текст опитувальника з інструкцією і бланком для відповідей, в якому поміщені номери запитань та графі для відповідей.

Пропонується інструкція: "Перед Вами перелік тверджень. Уважно

прочитайте кожне з них і вирішіть, правильне чи неправильне воно стосовно Вашого розуміння ситуації. Якщо правильне - то в бланку відповідей проти номера цього твердження поставте знак плюс (+), а якщо неправильне знак мінус (-)".

Обробка результатів пов'язана з визначенням показника величини схильності до ризику. Шкала схильності до ризику: 2+, 3+, 4+, 6-, 7-, 8-, 9+, 11+, 12+, 13-, 14+, 15-, 17+, 18+, 19-, 21-, 22-, 23+, 24+, 25+, 26-, 28-, 29+, 30-, 31+, 32+, 35+, 36+, 37+, 38+, 39-, 40-, 41+, 42-, 44-, 45+, 46-, 47+.

Достовірність результатів дослідження визначалась відповідно до "шкали щирості". Відповіді, що ви вважали недостовірними фіксувалися знаком (-) за номерами запитань анкети: 1, 5, 10, 16, 20, 27, 33, 34, 43.

За нашою методикою дослідження пропонувався показник відповідей і за другою шкалою (запитання 8, 9 чи 10). В даному варіанті ми реєстрували недостовірність результатів дослідження. У такому разі тестування повторювалося; зверталася увагу досліджуваного на виконання вимог інструкції.

Під час аналізу результатів пошуків ми орієнтуватися на те, що показник схильності до ризику може варіювати від 0 до 40 одиниць. За гіпотезою дослідження: чим вищий показник, тим більша схильність до ризику.

Якщо показник схильності до ризику людини становить 30 і більше одиниць, то така людина часто ризикує. Причому, відзначимо, що ми схилилися до на анкетного аналізу прогнозованої діяльності. Середня схильність до ризику визначалася у межах від 11 до 29 одиниць. Варто зазначити, що значна частина опитувальних характеризується низьким рівнем ризику (11 та менше одиниць за нашою умовною системою). В ході інтерпретації результатів дослідження враховано, що високий рівень схильності до ризику може бути показником рішучості.

В ході дослідження кожен з опитуваних працював над текстами з бланками ситуацій та бланками відповідей. Нами запропонована інструкція: "Уважно прочитайте десять різних ситуацій. До кожної ситуації запропоновано два варіанта їх розв'язання. Вирішіть, який варіант може бути більш правильним. У бланку відповідей проти номера ситуації проставте обраний Вами варіант її розв'язання ("а", "б").

На розв'язання усіх ситуацій відводиться 15 хвилин".

Приклади деяких запропонованих ситуацій:

1. Ви з друзями домовились сходити на футбольний матч, але в силу певних причин запізнюєтесь. Поспішаючи, Ви помітили, що до зупинки, яка на іншому боці вулиці, під'їжджає ваш тролейбус. Якщо скористаєтесь пішохідним переходом (відстань до переходу 500 метрів), то не встигнете сісти в тролейбус. Ваші дії: а) подивитесь чи немає поблизу машин і перейдете вулицю в недозволеному місті, проте не запізнитесь на зустріч з друзями; б) перейдете вулицю на пішохідному переході і зачекаєте іншого тролейбуса (декілька хвилин друзі почекають).

2. Ви берете участь у спортивних змаганнях. Ваша команда програє і щоб покращити результат необхідно бути в числі перших в наступному

етапі змагань Щоб випередити суперників, Ваш товариш пропонує скоротити шлях, перейшовши річку у брід, а не йти 2 км. до містка (як це запропоновано за умовами змагання). Ваші дії: а) погодитися з товаришем, адже хто не ризикує той не перемагає; б) відмовитися і піти запланованим шляхом, адже, не знаючи броду не лізь у воду.

3. Повертаючись пізно у вечері з заняття гуртка, Ви побачили компанію однолітків, які поводяться нечемно по відношенню до перехожих. Ваші дії: а) спокійно підете далі, не звертаючи на них увагу; б) перейдете на інший бік вулиці і підете далі.

4. Ваші знайомі запропонували Вам прийняти участь у фотозйомці для реклами, але за умови, що ви не скажете батькам. Таку умову вони пояснили необхідністю офіційно оформлювати згоду батьків. Причому контракт може зайняти багато часу, а замовлення на зйомку термінове. Ваші дії: а) погодитесь на пропозицію; б) все ж таки порадитесь з батьками.

В нашому дослідженні визначався ступінь прояву ризику в повсякденному житті людини у відповідності з типом поведінки. Показник ступеня прояву ризику може варіювати від 0 до 10. Зазначимо, чим вищий показник, тим частіше досліджуваний ризикує в житті і потрапляє в небезпечні ситуації. Якщо показник становить 6-10 одиниць, то прояв ризику можна назвати високим, такому підлітку притаманний небезпечний тип поведінки. Якщо показник у межах 0-5 одиниць - прояв ризику середній і таким підліткам притаманний, в більшості ситуацій, безпечний тип поведінки.

Результати дослідження

Таблиця 1

I етап дослідження

	Рівень показника					
	високий		середній		низький	
	чол.	%	чол.	%	чол.	%
Схильність до ризику	32	16,8	118	61,8	41	21,4

Таблиця 2

II етап дослідження

	Рівень показника			
	високий		середній	
	чол.	%	чол.	%
Ступінь прояву ризику	58	30,4	133	69,6
Тип поведінки	небезпечний		безпечний	

Слід зазначити, що незвичний тип поведінки спостерігався у всіх учнів з високим рівнем схильності до ризику, а також у учнів с середнім показником схильності до ризику, значення якого варіювалось у межах 25-29 одиниць.

Аналіз результатів дослідження доводить до висновку, що схильність до ризику, як риса характеру, має важливе значення для прогнозування процесів прийняття рішень у небезпечних ситуаціях і значною мірою

впливає на тип поведінки підлітка.

Перспективи аналогічних досліджень ми вбачаємо в вивченні взаємозв'язку між імпульсивністю, самовладанням, саморегуляцією та поведінкою підлітків в небезпечних ситуаціях техногенного, природного, соціального походження.

Ключові слова: поведінка, безпечна поведінка, підлітковий вік, ризик, особистісний чинник ризику, схильність до ризику.

Резюме. У статті розглянуті поняття "поведінка", "безпечна поведінка", "підлітковий вік", "ризик" та запропоновано методику і результати дослідження особистісного чинника ризику, зокрема, схильності до ризику та його впливу на тип поведінки підлітків.

Резюме. В статье рассмотрены понятия "поведение", "безопасное поведение", "подростковый возраст", "риск" и предложена методика и результаты исследования личностного фактора риска, в частности, склонности к риску та его влияние на тип поведения подростков.

Summary. The concepts of behaviour, safe behaviour, juvenile age and risk are presented in the submitted paper. The technique and results of personal risk factor research are proposed. Influence of personal risk factor on safe behaviour of adolescents is considered.

Література

1. Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия. - 1983. -627 с.
2. Воздій В.П. Підготовка майбутніх вчителів природничого циклу до навчання школярів основ безпечної поведінки: Автореф. дис. канд. педаг. наук: 13.00.04 / Одеський націон. ун-т. - Одеса, 2007.-21с.
3. Дуднікова І.І. Екологія і безпека життєдіяльності: Термінологічний словник-довідник - К.: Вища школа, 2005.-247 с.
4. Вдовиченко О.В. Чинники, що впливають на прояв ризику // Педагогіка і психологія. - 2005. -№3 (48) - С.107-112.
5. Айзенк Г.Ю. Количество измерений личности: 16,5 или 37 - критерии таксономической парадигмы //Иностранная психология. - 1990. -Т.1. -№2. - С. 9-23.
6. Козелецкий Ю. Психологическая теория решений. - М.: Прогресс, 1979. - 503 с.

Подано до редакції 01.03.2007 р.